

YU ISSN 0027-8084
UDK 808.61./62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXIX/3-4

БЕОГРАД
1993.

Срето Танасић
(Београд)

ИНСТРУМЕНТАЛ ЗА ЖИВО У ПАСИВНИМ КОНСТРУКЦИЈАМА

У раду се расправља о употреби инструментала за живо у пасивним конструкцијама са трпним придјевом. За разлику од старијег стања нашега језика, кад се овим обликом исказивао агенс у пасивним конструкцијама са трпним придјевом, данас се инструментал за живо употребљава да се именује појам помоћу кога се врши пасивна радња или се одржава стање ако се конструкцијом не исказује пасивна радња.

Грамматички прописи некога језика одражавају сазнања до којих је дошла наука о томе језику у вријеме настанка тих прописа. Пожељно је да се ти прописи повремено подвргавају критичком суду, а посебно ако на то упућује језичка стварност. Управо тако треба схватити прилог о пасивним конструкцијама са трпним придјевом у (досадашњем) српскохрватском стандардном језику што га је објавио Владимир П. Гутков, професор Филолошког факултета у Москви познат нашој научној јавности по великом броју значајних радова о питањима нашега језика¹. У овоме раду његова пажња посвећена је форми инструментала за живо у пасивним конструкцијама са трпним придјевом. Гутков полази од чињенице да је у сербокроатистици јединствено мишљење „да у пасивним конструкцијама (реченицама) са трпним глаголским придјевом и именицом (односно заменицом) која означава живо биће (или скуп бића), а којом се изражава вршилац радње, та именица (или заменица) долази у облику генитива уз предлог од². Ово поткрепљује упућивањем на одговарајуће мјесто у Маретићевој и Стевановићевој граматици, у студији Милке Ивић о инструмен-

¹ *О нужности студиознијег приступа проучавању пасивних конструкција са трпним партиципима*, Наш језик XXVIII/4 – 5, 241 – 245.

² Наведено дјело, 242.

талу и у раду Браниславе Ром³. Затим наводи већи број примјера (тридесетак), готово искључиво из књижевноумјетничког стила, као доказ да се у таквим конструкцијама агенс исказује и обликом инструментала.

Занимљиво је да је већина примјера које наводи Владимир Гутков управо из оних дјела која цитира и Михаило Стевановић у својој великој граматичи⁴. Он ове примјере, када говори о овој појави, не наводи. У ствари, Стевановић ту наводи један примјер из Вуковог оригиналног дјела, поред примјера из Његошевога дјела које — као и неки други истраживачи — тумачи руским утицајем, а овај Вуков примјер подробније не објашњава осим што каже да се ту инструменталом не исказује агенс. У раду *Облик субјекта у пасивним реченицама*⁵ примјер на коме тумачи ову појаву нема извора. Сама чињеница да је Гутков пронашао овако велики број примјера на релативно малом корпусу савременога језика говори о значају његовог рада, јер према досадашњим нашим сазнањима ова појава као да не постоји у савременом стандардном језику.

Да би се питање које је покренуо В. Гутков у своме раду могло разматрати, потребно је да се да неколико напомена о пасиву и његовоме исказивању у нашем језику. Пасив, као глаголску дијатезу насупрот активној, карактерише следеће. 1) Позицију субјекта реченице заузима именица која на семантичком плану означава пацијенс. У активној реченици пацијенс се исказује именицом која заузима синтаксичку позицију ближег објекта. 2) Агенс не може да заузима позицију синтаксичког субјекта реченице. 3) Пасивна конструкција се карактерише компонентом динамичности, тј. вршење радње је актуелно у моменту о коме реферише пасивна реченица⁶.

У српскохрватском стандардном језику пасивно значење исказује се рефлексивном реченицом и реченицом са трпним придјевом у сложеном глаголском облику. И једна и друга конструкција је хомонимична. Хомонимичност конструкције са трпним придјевом потиче од природе самог трпнога придјева. Познато је, наиме, да трпни придјев у своме значењу има двије компоненте — придјевску и глаголску. Ако се елиминише

3 Т. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb, 1963; М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик, књ. II*, Београд, 1969; М. Ивић, *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој*, Београд, 1954; Бранислава Ром, *Српскохрватски еквиваленти за нека значења руског падежа*, Прилози проучавању језика 10, Нови Сад, 1974.

4 Иста дјела (из којих и јесте највише примјера) цитирају се од следећих писаца: Б. Станковић, И. Андрић, М. Црњански.

5 Наш језик V (1937).

6 Ксенија Милошевић, *Неки аспекти семантичког односа конструкција пасивне (са трпним придјевом) и рефлексивне у савременом српскохрватском језику*, Књижевни језик 1/3—4, Сарајево, 1972.

глаголска компонента, тада се не ради о пасивном значењу већ је у питању реченица са тзв. именским предикатом, коју карактерише одсуство компоненте динамичности битне за остваривање пасивног значења. Ако се елиминише придјевска компонента трпног придјева, онда се ради о пасивном значењу. Начелно говорећи, сви прелазни глаголи дозвољавају реализацију и једног и другог значења у оваквим конструкцијама. Истина, поједине класе глагола више погодују остваривању једнога од два значења. У идентификацији тих конструкција значајну улогу игра контекст⁷.

У савременом језику агенс се исказује именицом у генитиву са приједлогом *од*. Пасивне конструкције са трпним придјевом карактерише то да се агенс у њима веома ријетко исказује. У ствари, на агенс се много чешће, у ужем или ширем контексту, указује него што се он именује у самој конструкцији средством резервисаним за то⁸.

А сада да погледамо примјере које наводи Владимир Гутков. Они се могу подијелити у двије групе. У прву, мању, групу иду примјери са пасивним реченицама са обликом пасивног перфекта у предикату. У другу групу иду примјери конструкција са трпним придјевом изван сложеног глаголског облика. У првој групи налазе се свега два примјера са инструменталом. Ево тих примјера.

1. Напао [га је] као човека чије је књижевно дело и н с п и р и с а н о римским плаћеником Јернејем Копитарем. (Миодраг Поповић)

2. У њему је све више расла језа и немир као да је са свих страна о п с је д н у т невидљивим непријатељем. (Б. Ћопић)

Ни у једном од ова два примјера дате конструкције не исказују пасивну радњу. Из значења трпног придјева елиминисана је глаголска компонента и он је у погледу функције изједначен са обичним придјевом. Зато се у овим реченицама ради о именском предикату. Глаголи од којих су настали ови трпни придјиви карактеришу се резултативношћу. Такви трпни придјиви, познато је⁹, склони су губљењу глаголске компоненте из

7 Оулози контекста у идентификацији пасивних конструкција са трпним придјевом говори се у раду Ксеније Милошевић *Темпорално значење и семантичка вриједност конструкција Сор (praes. perf. + part. pass.) у српскохрватском језику*, Јужнословенски филолог XXX/1–2. Ту се скреће пажња да ни једна од двије значењске компоненте трпних придјева не мора у сваком случају да буде елиминисана.

8 О начину на који се у оквиру контекста указује на агенс пасивних конструкција са трпним придјевом говори се у раду С. Танасића *Пасивне конструкције са трпним придјевом у српскохрватском језику*, Радови IX Института за језик у Сарајеву, Сарајево, 1982. У грађи за тај рад (из језика штампе) на примјере са исказаним агенсом обликом генитива отпада свега 1%. Е. В. Падучева у књизи *О семантике синтаксиса* (Москва, 1974) истиче да је валенција за агенс у пасивним конструкцијама слаба (стр. 225).

9 К. Милошевић указује да ни једна семантичка класа глагола аутоматски не обезбјеђује само једно значење конструкција са трпним придјевима — в. рад из напомене бр. 7.

свога значења. Овим предикатима реферише се о стању у коме се налазе појмови означени именицом (замјеницом) у позицији реченичног субјекта. Није присутна компонента динамичности. Пошто нема пасивне радње, не може се говорити ни о агентивној вриједности инструментала у тим реченицама. Именице у облику инструментала означавају појмове од којих зависи стање именовано предикатом тих реченица и њихова функција слична је функцији коју у оваквим конструкцијама имају именице у облику инструментала које не означавају живо¹⁰.

Ево још неколико примјера сличних примјерима које наводи Гутков.

3. Дебељача је на с е љ е на само *Мађарима*. (М. Марков, Банатски воз, Дечје новине, 1992, 9)

4. Још супо њој по и с к и д а н е ж и л е и б о г у м и л с т в о м и п о с л е д њ и м к р а љ е в и м а и Т у р ц и м а и А у с т р и ј о м. (И. Секулић, Наш језик V, 67)

5. Нејугословенски елеменат п р е д с т а в љ е н ј е, почевши од шездесетих година, *студентима* из исламског света. (Д. Танасковић, У дијалогу са исламом, Дечје новине, 1992, 38)

И овдје се конструкцијама са трпним придјевом не исказује пасивно значење. Да је то тако, можемо се увјерити на основу временске вриједности ових предиката. У сва три примјера она одговара времену које означава помоћни глагол тих предиката. Ови именски предикати говоре о стању у коме се налазе појмови означени именицама у позицији реченичног субјекта и то стање одржава се помоћу појмова који се исказују именицама у облику инструментала. Да ту нема разлике између именица у инструменталу које означавају живо и неживо, може се видјети и по томе што у четвртном примјеру напоредо стоје у истој функцији именице б о г у м и л с т в о и к р а љ е в и.

Гутков наводи и два примјера гдје се у пасивној реченици са трпним придјевом исказује агенс генитивом са приједлогом *од*.

1. Не толико што је п о д р ж а в а н *од Тодоре* и *Софке*, него више услед ракије... кретао се брже и лакше. (Б. Станковић)

2. И тако је д о ч е к а н у својој рођеној авлији *од оружаних људи*. (И. Андрић)

У обје ове реченице исказује се пасивно значење и зато се у њима може исказати и агенс формом која данас представља регуларно средство за то.

Може се поставити питање је ли могућа оваква реченица са пасивним значењем а да умјесто генитива с приједлогом *од* стоји инструментал

¹⁰ О томе се подробно говори у навођеним радовима М. Стевановића и М. Ивић. Управо тако тумачи М. Стевановић и примјер: *Они су непријатељем били заробљени* – у раду Облик субјекта пасивних реченица, стр. 163.

именице (замјенице) која значи живо. У одговарајућем контексту таква реченица била би сасвим могућа: И тако је дочекан у својој рођеној авлији *оружаним људима*. Само инструменџтал овдје нема функцију агенса. Синтагма *оружаним људима* има овдје функцију коју би имала и именица *оружје* у инструменталу. Исто тако у реченици: На јучерашњој смотри Београђани су представљени *студентским хором* инструменџтал не исказује агенс. У овим реченицама обликом инструментала исказује се значење које има инструменџтал у активној реченици: А Србину прети Турчином. (Д. Танасковић, Наведено дјело, 148) Може, значи, и обликом инструментала за живо да се исказује појам који у активној и пасивној реченици има улогу средства помоћу кога се извршава нека радња.

Много више примјера наводи Гутков гдје се трпни придјиви јављају самостално, изван сложених глаголских облика. Занимљиво је да се међу трпним придјевима налази више оних од глагола имперфективног вида. Једно обимно истраживање од прије пола вијека показало је да се трпни придјиви од имперфекативних глагола јављају знатно рјеђе од оних са перфективним видом¹¹. Истраживање на ширем корпусу показало би да ли се у том погледу нешто мијења.

Примјери са трпним придјевом од перфективних глагола.

1. Мали Триша стајао је по страни, *зачућен овим необичним касним гостима*. (Б. Ђопић)
2. И сам он тамо, у великој соби, осветљен свећама, са прекрштеним рукама, везаним вилицама, *опкољен женама*. (Б. Станковић)
3. Изубијан и крвав, *опкољен четницима*, прошао је тако мали Триша. (Б. Ђопић)
4. *Окружен куририма и заштитницом*, Врањеш је руководио читавом „операцијом”. (Б. Ђопић)
5. И он, *опкољен њима*, поче да се пење. (Б. Станковић)
6. Губећи при коцки, *опкољени дамама*,... они заборавише за тренутак сав свој пут и све своје тегобе. (М. Црњански)
7. Географске околности [су] омогућиле да се у њима [областима] сачува више докумената на народном језику него у Србији *притиснут, ој Турцима*. (П. Ивић)
8. И сада, када је умро *отрован и испијен овом овдје женом*, сада ће наши људи почети као дрвени млинови да мељу некакве фразе. (М. Крлежа)

¹¹ П. Ђорђевић, *О старословенским трпним придјевима*, Јужнословенски филолог XI (1931), стр. 160.

9. Журно корача крај коња, о п к о љ е н *официрима*. (М. Црњански)

10. П о т а к н у т *Копитаром, Добровским и другима*, Врховац је све већу бригу посвећивао проучавању језика. (З. Винце)

11. Кад би време, уђоше у двор, д о ч е к а н и *слугама*, да прво одстоје свечану мису. (М. Црњански)

У првих десет примјера трпни придјевни имају несумњиво атрибуцку функцију. Из њиховог значења елиминисана је глаголска компонента. У првом примјеру је трпни придјев од глагола који је склон придјевској употреби¹². У сљедећа два примјера трпни придјевни налазе се у синтагматском низу са именицама и придјевима, што је опет сигуран показатељ адјективне употребе трпних придјева¹³. Компонента резултативности која карактерише остале глаголе разлог је придјевској употреби трпних придјева у осталим примјерима. Именицом у инструменталу ту се указује на појам који условљава стање које се именује тим придјевима. Функција појмова означених инструменталом за живо не разликује се од функције појмова који се у оваквим конструкцијама означавају инструменталом за неживо. Тако је у другом примјеру функција именице у синтагми о п к о љ е н ж е н а м а слична функцији именице у синтагми о с в е т љ е н с в е ћ а м а.

Мада се и у посљедњем примјеру трпни придјев налази у истој функцији, глагол од кога он потиче дозвољава да глаголска компонента није потпуно искључена. У том случају именица у облику инструментала указује на појам помоћу кога се врши радња именована трпним придјевом.

И у оваквим случајевима, уколико трпни придјев још чува и глаголску компоненту у своме значењу, агенс се именује обликом генитива с приједлогом *од*. Тако је у сљедећем примјеру:

И онда д о ч е к а н *од својих*, праћен њима... (Б. Станковић)

А сада ћу навести неколико примјера са трпним придјевом од имперфективних глагола између оних које наводи В. Гутков.

1. Дешавало се да су иза тих разних циганских група, заражених, г о њ е н и х глађу и *огорченим светом*, остајала напуштена деца без родитеља. (И. Андрић)

2. А друге суботе после оне злосретне даће, млади Ристић је пијан и напола н о ш е н *друштвом* отишао Аники. (И. Андрић)

¹² О томе говори П. Ђорђић у цитираном раду. У грађи за мој рад из напомене бр. 8 ни једна конструкција са трпним придјевом од глагола ове семантичке класе глагола (и то глагола типа V који према себи имају глаголе типа Vce) не исказује пасивно значење — в. стр. 105.

¹³ Види у раду К. Милошевић из напомене број 7.

3. Наоружана гомила, са скоро невидљивим Тришом у средини, предвођена *Врањешом*, који је јакао на коњу, лагано је пролазила кроз сеоце. (Б. Ђопић)

4. Морали су, вучени женама, одлазити кроз капицике... (Б. Станковић)

5. На капији, поштапајући се и вођен дечком, појави се стари „деда“, свештеник Риста. (Б. Станковић)

6. Недељом и празником Аника је ишла у цркву, праћена неком бледом и слабачком комшиницом. (И. Андрић)

7. Међу њима су прошла краљева кола,... праћена масом гарде... (М. Црњански)

8. А неколико страница даље, поред вести да се у београдском пашалуку побунила раја и да, предвођена *злим људима*, чини непромишљена дела... (И. Андрић)

9. Предвођени *Владимиром Познатовим*, одличним другом, генијалним стихотворцем, ишли су самостални таленти... (Б. Ђопић)

10. Познато је и то да су Словени, углавном предвођени *Аварима*,... савладали византијску одбрану дуж Дунава и Саве... (П. Ивић)

И у овим конструкцијама трпни придјев може да има значење обичних придјева. Тако је у прва три примјера. Ту се трпни придјеви налазе у синтагматским низовима који условљавају придјевску вриједност њихову. У првом случају то је придјевски употрејебљен трпни придјев *заражених*, у другом примјеру то је придјев *пијан*, у трећем примјеру на такво значење трпног придјева упућују синтагме *наоружана гомила* и *са скоро невидљивим Тришом* у средини. И у овим конструкцијама инструментал за живо има исту функцију као и у свим ранијим кад је трпни придјев употрејебљен придјевски. Њиме се означава појам који на неки начин условљава постојање стања које се именује тако употрејебљеним трпним придјевом. Инструментал се ту употребљава слично као и у случајевима када се њиме именује неживо, што се лијепо види у првом примјеру гдје напореда стоје инструментал за живо и неживо.

У осталих седам наведених примјера у овим конструкцијама нема ништа што би недвосмислено искључивало глаголску компоненту из значења трпног придјева. Пошто се ради о трпним придјевима од имперфективних глагола, без обзира на функцију ових конструкција, може се дозволити да глаголска компонента није искључена. У том случају инструменталом се обиљежавају појмови помоћу којих се радња врши.

И у оваквим случајевима агенс се именује обликом генитива са приједлогом *од*. Тако је у следећем примјеру:

Владика је дошао главом, *п р а ћ е н од једног младог попа из Сарајева и зеничког протe*. (И. Андрић)

Има глагола који не дозвољавају присуство инструментала за живо у пасивним конструкцијама са трпним придјевом. Тако се у реченици: *Основа његова правописа п р и м љ е н а је од Срба и Хрвата* у потпуности (А. Белић, Наш језик н. с. VII, 198) — генитив са приједлогом *од* не може замијенити инструменталом. Такође у цитираној реченици: *Аника је ишла у цркву, п р а ћ е н а неком... комшиницом* — трпни придјев се не би могао замијенити трпним придјевом глагола *п о с м а т р а т и*. С друге стране, нема прелазног глагола међу наведеним који у пасивној конструкцији са трпним придјевом, кад она именује пасивну дијатезу, не дозвољава исказивање агенса обликом генитива с приједлогом *од*. Ово показује, прво, да се у тим конструкцијама генитив с приједлогом *од* и инструментал за живо не јављају у истој функцији и, друго, да инструментал у тим конструкцијама долази у случајевима када семантика глагола од кога је изведен трпни придјев дозвољава постојање појма са описаним значењем — помоћу ког се врши пасивна радња односно одржава одређено стање.

*

* *

Рад Владимира Гуткова скренуо је пажњу на употребу инструментала за живо у пасивним конструкцијама са трпним придјевом какву наша литература не региструје у савременом језику. Анализа ових конструкција, углавном на примјерима које наводи В. Гутков, дозвољава да се о њима каже следеће.

Инструментал за живо у функцији агенса пасивних конструкција са трпним придјевом одавно је ишчезао у нашем језику¹⁴. Данас се овај облик јавља поново у тим конструкцијама, али у другој функцији, и то при глаголској и адјективној вриједности трпног придјева. У првом случају инструменталом за живо именује се појам помоћу кога се остварује пасивна радња, у другом случају њиме се именује појам помоћу ког се одржава дато стање. Функција инструментала за живо слична је функцији коју у овим конструкцијама има инструментал за неживо. Док се агенс у облику генитива с приједлогом *од* јавља само кад ове конструкције исказују глаголску радњу, дотле се инструментал јавља у описаној функцији у

¹⁴ Процес нестајања инструментала за живо у тој функцији описан је у поменутој књизи М. Ивић.

случају глаголске и адјективне вриједности тих конструкција. С друге стране, агенс се може исказивати у свим случајевима кад конструкција изражава пасивно значење, док за употребу инструментала за живо постоје ограничења у пасивним конструкцијама која су везана за семантичку вриједност глагола од кога је изведен трпни придјев.

Предстоји да се употреба инструментала за живо у пасивним конструкцијама испита на репрезентативном корпусу из свих језичких стилова.

Резюме

Срето Танасић

ТВОРИТЕЛЬНЫЙ ПАДЕЖ ДЛЯ ОБОЗНАЧЕНИЯ ОДУШЕВЛЕННОГО В СТРАДАТЕЛЬНЫХ ОБОРОТАХ

В работе рассматривается использование творительного падежа существительных (местоимений), обозначающих одушевленное в пассивных конструкциях со страдательным прилагательным. В раннем периоде развития нашего языка этой формой выражался агент в этих конструкциях. Нынче у него другая функция: им называется понятие, при помощи которого совершается действие, если конструкция выражает страдательное значение, то есть понятие, при помощи которого продолжается состояние, если оборот не имеет страдательное значение. Функция творительного этих существительных (местоимений) сходна функции существительных (местоимений), обозначающих неодушевленное в таких же конструкциях. Не все переходные глаголы позволяют такое употребление творительного в пассивных конструкциях.